

Το Σεξουαλικό Υποκείμενο

Της Έλενας Κωνσταντίνου - Ψυχαναλύτριας

Ομιλία στο Ευρωπαϊκό Πανεπιστήμιο Κύπρου «Εισαγωγή στη Λακανική Ψυχανάλυση»

24 Φεβρουαρίου 2018

Εισαγωγή

Για την **επιστήμη** η έννοια της σεξουαλικότητας και του φύλου, αφορά στην ανατομία και στην αναπαραγωγή. Τα εσωτερικά ή εξωτερικά όργανα, τα γονίδια, τα χρωμοσώματα, οι ορμόνες, είναι κάποια από τα χαρακτηριστικά που αφορούν το λόγο της επιστήμης στο πεδίο του «φύλου». Ο Αριστοφάνης στο Συμπόσιο του Πλάτωνα ¹ λέει πως ο Θεός έπρεπε να κόψει τα ανθρώπινα όντα στα δύο έτσι ώστε να μπορέσουν να συνουσιάζονται ο ένας με τον άλλον, το ένα μισό με το άλλο μισό. Έτσι προκύπτει η συμπληρωματική δυϊκότητα άντρας/γυναίκα: σε κάθε αγόρι αναλογεί ένα κορίτσι και σε κάθε κορίτσι ένα αγόρι. Είναι όμως έτσι τα πράγματα;

Κλινικά πολλά υποκείμενα δεν είναι και τόσο σίγουρα για την σεξουαλικότητά τους. Δύσκολα βρίσκει κανείς μια γυναίκα η οποία να μην διερωτάται για τη θηλυκότητά της ή ένα άνδρα που να μην αισθάνεται ανασφαλής με τον ανδρισμό του. Το ακούμε αυτό πια, ανάμεσα σε άλλα, πως ένας άνδρας δεν ελκύεται απαραίτητα από μία γυναίκα, ή πώς μία γυναίκα μπορεί να ελκύεται και από άνδρες και από γυναίκες. Τι έχουμε να πούμε για τα υποκείμενα που ανατομικά ανήκουν στο ένα ή το άλλο φύλο αλλά επιλέγουν την απόλαυση ή τον παρτενέρ που δεν αντιστοιχεί στην ανατομία τους; Και βλέπουμε πώς αυτά είναι αποτέλεσμα μιας ταύτισης «να κάνω τον άνδρα» ή «να κάνω τη γυναίκα» όταν πρόκειται για τη σεξουαλική συνάντηση, γι αυτό και το υποκείμενο δεν είναι σίγουρο ποτέ ότι ανήκει στο ένα ή το άλλο φύλο. Βλέπουμε, λοιπόν, κλινικά το κάθε υποκείμενο, νευρωσικό, διαστροφικό ή ψυχωσικό, να αντιμετωπίζει μια δυσκολία στην ανάληψη του φύλου του.

Στη ψυχανάλυση το φύλο δεν είναι η ανατομία, η αντίληψη, ή ένα φιλοσοφικό ερώτημα.

ΦΡΟΪΝΤ ΚΑΙ ΣΕΞΟΥΑΛΙΚΟΤΗΤΑ

Ο Φρόϊντ μας λέει από το 1908² ότι υπάρχει απουσία της έμφυλης γνώσης στο παιδί, και έτσι κτίζονται οι κατασκευές του για το τι συμβαίνει στην κρεβατοκάμαρα του γονεϊκού ζευγαριού. Τα παιδιά, ως «μικροί επιστήμονες» θέτουν ερωτήματα, εξερευνούν, και ανακαλύπτουν την ανατομία. Οι θεωρίες τους βασίζονται στις

¹ Πλάτων: Συμπόσιον, (, Μετάφραση: Η. Ανδρεάδη, Εκδ. ΚΑΚΤΟΣ, 1992

² Φρόϊντ Σ., (1908) "On the sexual theories of children", Εκδ. WHITE PRESS, 2014

μερικές ενορμήσεις για τις οποίες έχουν μια αντίληψη του κόσμου τους: «τα παιδιά γεννιούνται από τον πισινό» ή «ο μπαμπάς φίλησε τη μαμά και να! γεννήθηκα εγώ!» ή και «ο άντρας δίνει ένα σποράκι στη μαμά για να το φάει και αυτή μετά γεννάει ένα παιδί από το στόμα, όλοι το ξέρουν αυτό!». Αυτές, οι μερικές ενορμήσεις (στοματικές, πρωκτικές, σκοπικές, επικλητικές) που βοηθάνε τα παιδιά να φτιάξουν μια ιστορία, είναι ά-φυλες, δεν έχουν τίποτα να κάνουν με την ανατομική διαφορά μεταξύ του άνδρα και της γυναίκας, και τα κορίτσια και τα αγόρια δίνουν κάποιες απαντήσεις στο ερώτημα της σχέσης των γονέων, χωρίς όμως ποτέ να υπάρχει σιγουριά, κι αυτό το ακούμε στην κλινική όταν τα υποκείμενα ξεδιπλώνουν τη φαντασίωσή τους γι αυτή τη σχέση.

Το 1924³ ο Φρόϊντ λέει πια ξεκάθαρα πως στη συνάντηση του παιδιού με την απουσία του οργάνου δεν εμφανίζεται καμία διαφοροποίηση του φύλου, δηλαδή αγόρι/κορίτσι, αλλά ένας ευνουχισμός : *«είναι ακόμη μικρό και θα μεγαλώσει»* ή *«για να μην είναι εκεί πα να πει ότι κάποιος του το πήρε!»*. Η έλλειψη του πέους δηλαδή δεν αφορά μία αντίληψη για τη διαφορά των φύλων αλλά μια παρουσία/απουσία, ευνουχισμένο/μη ευνουχισμένο. Κι έτσι ο Φρόϊντ κατέληξε στην πρωτοκαθεδρία του φαλλού το οποίο είτε υπάρχει είτε εκλείπει, και επομένως το γυναικείο όργανο, ο κόλπος, στην παιδική αντίληψη δεν συνιστά ένα άλλο φύλο, αλλά μια απουσία φαλλού.

Ο οιδιπόδειος μύθος αφορά ακριβώς αυτή την αδυνατότητα σύλληψης μιας διαφοροποίησης του φύλου, είναι γύρω από αυτό τον μύθο που θα κατασκευάσει το παιδί τη νεύρωσή του, χωρίς όμως να βρίσκει μια λύση στο κατεξοχήν ερώτημα για τη σεξουαλικότητα. Η σεξουαλικότητα των ανθρώπων δεν συνδέεται εξαρχής με μια ανατομική διαφοροποίηση. Κι όταν λέμε σεξουαλικότητα δεν εννοούμε το σεξ αλλά το ερώτημα «ποιος είμαι;», «τι είμαι ως σεξουαλικό υποκείμενο;». *«Το υποκείμενο αναγνωρίζει τον εαυτό του, ότι είναι τούτο ή το άλλο, με βάση το σημαίνον»* λέει ο Λακάν στο Σεμινάριο «Οι Ψυχώσεις»⁴. Και το ερώτημα του «είναι» απασχολεί τους φιλοσόφους από την αρχαιότητα. Είναι ένα ερώτημα που δεν μπορεί να αναδυθεί χωρίς το ερώτημα της έμφυλης ταυτότητας.

ΛΑΚΑΝ ΚΑΙ ΣΕΞΟΥΑΛΙΚΟΤΗΤΑ

Για τον Λακάν η σεξουαλικότητα δεν αφορά ένα διχασμό της τάξεως του «έχειν»-«μη έχειν» (τον φαλλό), το οποίο δηλώνει ένα διχασμό των φύλων, αλλά αφορά το διχασμό των απολαύσεων που προκύπτουν από την φαλλική λειτουργία, για την οποία ακούσαμε πριν από τον συνάδελφο, το Όνομα-του-Πατρός. Πρόκειται λοιπόν για δύο απολαύσεις, η μία της τάξεως **του «έχειν» και του «είμαι»** (ο φαλλός), και μιας Άλλης απόλαυσης που δεν υπάγεται στην απόλαυση του φαλλικού σημαίνοντος.

Επομένως, αφού πρόκειται για απολαύσεις και όχι ένα όργανο, όταν μιλάμε για ετεροφυλοφιλία, ομοφυλοφιλία, ή αμφιφυλοφιλία (bi-sexuality), δεν αναφερόμαστε σε ένα ανατομικό φύλο ούτε στο λεγόμενο «gender», αλλά σε μία θέση απόλαυσης η οποία μπορεί να είναι είτε αρσενική είτε γυναικεία είτε πρόκειται για άνδρα είτε για μία γυναίκα.

Εδώ διαφοροποιείται ο Λακάν από τον Φρόϊντ ο οποίος κατέστησε την απειλή του ευνουχισμού για τον άνδρα και το φθόνο του πέους στη γυναίκα, ως το τέλος της ανάλυσης.⁵ Ο Λακάν αμφισβητεί τον οιδιποδειακό μύθο τόσο από την μεριά της μεσολάβησης του πατέρα της ορδής, όσο και από αυτήν της φαλλικής οικουμενικότητας η οποία αποκλείει την γυναικεία απόλαυση. Ο Λακάν καταλήγει στο διαβόητο «Η γυναίκα δεν υπάρχει» για να καταστήσει σαφές ότι η απόλαυση από τη μεριά της θηλυκότητας δεν ανάγεται σε ένα σημαίνον όπως συμβαίνει στην ανδρική απόλαυση, αλλά είναι ξεχωριστή για κάθε υποκείμενο που απολαμβάνει από αυτή τη θέση. Ο

³ Φρόϊντ Σ., (1923) «Infantile Genital Organization», Εκδ. HOGARTH PRESS, 1961

⁴ Λακάν Ζ. (1955-56), Σεμινάριο III: «Οι Ψυχώσεις», Μετ. Ρ. Χριστοπούλου & Β. Σκολίδης, Εκδ. ΨΥΧΟΓΙΟΣ, 2005

⁵ Φρόϊντ Σ. (1937), «Analysis Terminable and Inderminable», Εκδ. HOGARTH PRESS, 1964

Λακάν λοιπόν αναδεικνύει ότι η θηλυκότητα δεν είναι η γυναικεία ένσταση στο οιδιπόδειο και στο νόμο του ευνουχισμού, αλλά θέμα διχασμού μεταξύ απολαύσεων.

Τι είναι απόλαυση; Στην «Ηθική της Ψυχανάλυσης»⁶, ο Λακάν λέει πως η απόλαυση δεν είναι η Φροϊδική ευχαρίστηση ούτε η ικανοποίηση, αλλά το «Πέραν της Αρχής της Ευχαρίστησης»⁷. Είναι ο τόπος όπου η ομοιόσταση μεταξύ του «όχι πολύ» και «όχι λίγο» στην οικονομία της ευχαρίστησης βρίσκει μια προβληματική η οποία δεν οδηγεί στην ικανοποίηση.

Δεν αφορά μια ευχαρίστηση, αυτοσυντήρηση, ούτε την εκφόρτιση της διέγερσης. Είναι μια *jouissance*, μια υπερ-απόλαυση η οποία υπερβαίνει την έννοια μιας χρησιμότητας, είναι κατακλυσμική στο σώμα και αδυνατεί οιασδήποτε συμβολοποίησης – αυτό είναι το πραγματικό που ακούμε συχνά στη Λακανική διδασκαλία. Μπορούμε να πούμε ότι οι διαταραχές κρίσεων πανικού ή του άγχους, η επανάληψη μιας κακοποιητικής σχέσης, ο φετιχισμός, ή η κατάθλιψη αφορούν ακριβώς αυτή την *jouissance*.

Η σεξουαλική απόλαυση είναι ένα όριο σε αυτή τη *jouissance*. Το φαλλικό σημαίνει δηλαδή που διαμεσολαβεί για να αναδυθεί το έμφυλο υποκείμενο, έρχεται να περιορίσει αυτή την κατακλυσμική *jouissance*. Κι αυτό επειδή η σεξουαλική πράξη αφορά ένα αντικείμενο, τη μετουσίωση της *jouissance* με τη διαμεσολάβηση του συμβολικού, του σημαίνοντος. Η *jouissance*, δεν επιδέχεται συμβολισμού, δεν «ακούει» αν θέλετε το φαλλικό σημαίνον, είναι Άλλη με κεφαλαίο Άλφα. Χάριν στον ευνουχισμό μπορεί το υποκείμενο – το κάθε υποκείμενο – να έχει πρόσβαση στη σεξουαλική απόλαυση, είναι μια τομή στην *jouissance* ο ευνουχισμός που διανοίγει το πεδίο της σεξουαλικής απόλαυσης, το οποίο παρ'όλ'αυτά λαμβάνει μέρος διαμέσου ενός ομοιώματος, μιας *semblance* απόλαυσης. Είναι το απείκασμα (*semblance*) που βρίσκουμε στο «αυτός είναι πολύ άνδρας» ή «αυτή είναι το απόλυτο θηλυκό». Είναι προϊόν της συμβολικής λειτουργίας (της μεσολάβησης της πατρικής λειτουργίας) η οποία εντάσσει το υποκείμενο στον κοινωνικό λόγο και επομένως στο «οικουμενικό σφάλμα» στο οποίο αναφέρεται ο Λακάν υποδεικνύοντας το σφάλμα του κοινωνικού λόγου και της επιστήμης που επιμένει να διαχωρίσει το φύλο σε «ανδρικό» ή «γυναικείο» ανάλογα με τα πρότυπα της ανατομικής διαφοράς.

Βλέπουμε λοιπόν ότι δεν υπάρχει τίποτε το «φυσιολογικό» σε ότι αφορά τη σεξουαλικότητα. Ο άνδρας «κάνει τον άνδρα» και η γυναίκα «κάνει τη γυναίκα» κατά πώς και με ποιόν θα δημιουργήσει την ταύτιση με το «φύλο» του. Η σεξουαλικότητα, το σεξ, είναι «εγγενώς κωμικό»⁸ λέει ο Λακάν το 1977, γιατί αφορά αυτό το «κάνω σαν», ένα απείκασμα, προϊόν της ταύτισης του άνδρα ή της γυναίκας με τα ιδεώδη του φύλου του, προϊόν της φαντασίωσης που δομείται στο παιδικό ερώτημα που αφορά το κρεβάτι των γονιών του.

Γι αυτό καταλήγει στο γνωστό «Δεν υπάρχει έμφυλη σχέση», ακριβώς επειδή τα «δύο» φύλα συνουσιάζονται σε αναφορά με το φαλλικό σημαίνον, το οποίο τα «γεννά», και μέσα στο οποίο η Άλλη απόλαυση απουσιάζει. Ο Φρόϊντ αντισταμάχεται αυτό κάπου, γι αυτό θεωρεί ότι η ομοφυλοφιλία δεν αφορά ένα τρίτο φύλο, αλλά όλα τα υποκείμενα. Κι ο Λακάν μιλάει για το *homosexual*, με δύο m, για να δηλώσει το έμφυλο που προκύπτει σε αναφορά με το *homme* που στα γαλλικά σημαίνει άνδρας, ίσως μπορούμε να το καταλάβουμε καλύτερα με τη χρήση του αγγλικού «Man».

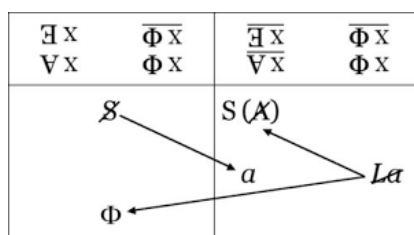
⁶ Λακάν Ζ. (1959-60), Σεμινάριο VII: «The Ethics of Psychoanalysis», Ed. J-A. Miller, Trans. D. Porter, Εκδ. ROUTLEDGE, 1992

⁷ Φρόϊντ Σ. (1920), «Πέρα από την αρχή της ευχαρίστησης», Μετ. Β. Πατσογιάννης, Εκδ. ΠΛΕΘΡΟΝ, 2014

⁸ Λακάν Ζ. (1977-78), Σεμινάριο XXV: «The Moment to Conclude», Trans. C. Gallagher, Unpublished seminar

Ο Λακάν στο «Ανατροπή του Υποκειμένου και Διαλεκτική της Επιθυμίας»⁹ λέει πως «το σημάδι απαγόρευσης {της απόλαυσης}...εμπλέκει μια θυσία...με την επιλογή του συμβόλου της, το φαλλό». Η Άλλη απόλαυση που είναι απαγορευμένη λόγω της διαμεσολάβησης του νόμου απαγόρευσης, μπορεί να εισαχθεί μέσω της ενόρμησης, και η ενόρμηση περιορίζεται στα μερικά αντικείμενα αλλά όχι στο γενετήσιο όργανο.

Η γυναικεία απόλαυση είναι το επέκεινα της φαλλικής, στην οποία υπάγονται και τα δύο ανατομικά φύλα: γυναικείο και ανδρικό. Αυτή είναι η Άλλη απόλαυση. Ο Λακάν περνάει από τη διφυλικότητα του Φρόϊντ για να δώσει ένα μαθηματικοποιημένο τύπο διαμέσω του οποίου έρχεται να επανατοποθετήσει τη σεξουαλικότητα και την απόλαυση, με βάση τη θέση που παίρνει ο καθένας ως προς το φύλο. Είναι η λογική της εμφυλοποίησης η οποία συμβαίνει σε τρεις στιγμές, οι οποίες δεν αφορούν μια εξελικτική χρονική διάσταση, δηλαδή στάδια, αλλά υπερβαίνουν τη λογική του χρόνου:

Η ΕΜΦΥΛΟΠΟΙΗΣΗ (SEXUATION)

Η πρώτη στιγμή της εμφυλοποίησης βασίζεται στην ανατομική διαφορά. Είναι η στιγμή που το παιδί «αποκτά» ένα «ανατομικό φύλο» μέσα από την ανάγνωση του ιατρικού σκαναρίσματος. Αυτή η πρώτη στιγμή δεν αποκτά διάσταση παρά μόνο μέσα από την έλευση της δεύτερης στιγμής η οποία αφορά στον έμφυλο λόγο. Η φύση λαμβάνει αξία μέσα από την ερμηνεία, και καμία διαφορά δεν συλλαμβάνεται ως τέτοια χωρίς το σημαίνον της γλώσσας. Τα ζώα είναι επίσης αρσενικά και θηλυκά αλλά δεν το γνωρίζουν, ακολουθούν αυτό που ονομάζεται ένστικτο. Ο άνθρωπος είναι ομιλ-όν, και το σημαίνον της γλώσσας είναι που δημιουργεί την ίδια την αντίληψη. Μόλις λοιπόν ειπωθεί ότι το παιδί που αναμένεται είναι «αγόρι» ή «κορίτσι» λέει μεν ότι το αγόρι που θα γεννηθεί έχει ένα τσουτσούνι αλλά αυτό έχει ένα affect στους γονείς. Με βάση αυτό ξεκινάει να κάνουν ή να λένε διάφορα, είτε πρόκειται για το χρώμα στο δωμάτιο του παιδιού ή το «πόσο λεβέντης θα γίνει όταν μεγαλώσει». Το ίδιο συμβαίνει και με το κορίτσι: οι γονείς μιλάνε για το «πόσο ήσυχο είναι στην κοιλιά» της μαμάς, διερωτούνται αν θα είναι «όμορφη ή άσχημη κόρη» - γιατί οι κόρες πρέπει να είναι πάντα όμορφες! – και να τα όνειρα και οι προσδοκίες. Ο φαλλός γίνεται το κύριο σημαίνον λοιπόν του φύλου. Είναι το «κοινό σφάλμα»¹⁰ στο οποίο αναφέρεται ο Λακάν, το σφάλμα που προκύπτει από τον κοινωνικό λόγο, και που ανάγει το φαλλό σε ένα λειτουργικό σημαίνον που υποδεικνύει την ύπαρξη ή την απουσία του ανατομικού οργάνου. Στο σεμινάριο « Οι Τέσσερις Θεμελιακές Αρχές της Ψυχανάλυσης» λέει «Ένα πιστοποιητικό μου λέει πως έχω γεννηθεί. Αποκηρύσσω αυτό το πιστοποιητικό: δεν είμαι ποιητής αλλά ένα ποίημα. Ένα ποίημα που έχει γραφτεί, ακόμη κι αν φαίνεται σαν ένα υποκείμενο»¹¹ Ένα πιστο-ποιητικό που έχει γραφτεί ως άνδρας ή γυναίκα, Έλληνας ή Γάλλος, ορφανό από πατέρα ή μητέρα, ή από τους τάδε γονείς. Το ποιητικό μέρος που μας λέει ο Λακάν είναι

⁹ Λακάν Ζ., (1960), Ecrits: "The Subversion of the Subject and the Dialectic of Desire in the Freudian Unconscious", Trans. B. Fink, Εκδ. W.W. NORTON, 2006

¹⁰ Λακάν Ζ., (1971-72), Σεμινάριο XIX: "...Ou pire/...Or Worse", Trans. C. Gallagher, Unpublished Translation: www.lacaninireland.com

¹¹ Λακάν Ζ. (1964), Πρόλογος στο Σεμινάριο XI: «The Four Fundamental Concepts of Psychoanalysis», Μετ. A. Sheridan, Εκδ. W.W. NORTON, 1978

αυτή η δημιουργία εκ νέου του υποκειμένου, πέραν του «κοινού σφάλματος» θα λέγαμε που το καθιστά αυτό ή εκείνο.

Το κοινωνικό-συμβολικό δίκτυο που εντάσσει ένα υποκείμενο στο «ανδρικό» ή το «γυναικείο» φύλο αφορά όλα τα υποκείμενα που δεν έχουν ψυχωσική δομή. Έχουμε δει πώς το όνομα-του-πατέρα είναι το σημαίνον που είναι απαραίτητο για τη δημιουργία της έλλειψης, και επομένως της επιθυμίας. Το πατρικό σημαίνον είναι η φαλλική λειτουργία στην οποία όλα τα υποκείμενα που λένε πως «έχουν ένα φύλο» κάποια στιγμή θα συναντήσουν. Δεν υπάρχει όμως ένα μονοσήμαντο μοντέλο επιθυμίας επειδή σε όλα τα νευρωσικά υποκείμενα μεσολαβεί η φαλλική λειτουργία. Ας μη ξεχνάμε τον Φρόϊντ όταν έλεγε πως η επιλογή αντικειμένου (ομοφυλόφιλο ή ετεροφυλόφιλο) και η σεξουαλική θέση (αρσενική ή θηλυκή) πρέπει να διαχωριστούν και κυμαίνονται ανεξάρτητα το ένα από το άλλο¹².

Στη δεύτερη αυτή στιγμή λοιπόν το παιδί ασυνείδητα εγγράφεται στο σημαίνον. Είτε θα δεκτεί το «κοινό σφάλμα» του «είναι αγόρι ή είναι κορίτσι» και θα ταυτιστεί ακολούθως με ένα αντιπρόσωπο του φύλου του (νεύρωση), είτε θα φέρει ένσταση (διαστροφή), είτε θα το απορρίψει (ψύχωση). Στη δεύτερη στιγμή επομένως το υποκείμενο θα επιλέξει τη νεύρωση, τη ψύχωση, ή τη διαστροφή. Αν το υποκείμενο πει «ναι» - χωρίς το «αλλά» της διαστροφικής δομής - στην πατρική λειτουργία τότε εισάγεται στον κοινωνικό λόγο με το κοινό του σφάλμα, θα εγγραφεί στη φαλλική λειτουργία, η οποία πλέον θα αποτελεί τη μόνη αναφορά σημαίνοντος της έμφυλης διαφοράς, και ακολούθως θα λάβει μια θέση έναντι στον ευνουχισμό αυτό. Αν όχι, θα καταλήξει στη ψύχωση, και θα πρέπει το υποκείμενο να επινοήσει τη δική του εκδοχή της σεξουαλικότητας, χωρίς τη βοήθεια της φαλλικής λειτουργίας.

Φτάνει να θυμηθούμε τον μικρό Χανς του Φρόϊντ ο οποίος επιδιόταν ανενόχλητα στον αυνανισμό μέχρι τη στιγμή που ήθελε να εισαγάγει την αγαπημένη μητέρα του στην ανακάλυψη αυτή του οργάνου του, και εκείνη του είπε θυμωμένα πως θα τον πάει στον γιατρό να του το κόψει αν συνεχίσει να αυνανίζεται. Ο Χανς μένει ξεκρέμαστος, δε ξέρει τι να κάνει με την απόλαυση του οργάνου του, δεν εντάσσεται σε καμία συμβολική ανταλλαγή με τη μητέρα, και ο πατέρας του δεν είναι ακριβώς εκείνος που θα του δώσει μια απάντηση ώστε να μπορέσει να τοποθετήσει την απόλαυσή του εκτός της αιμομικτικής αυτής σχέσης. Ο πατέρας του Χανς έκανε πολλές συζητήσεις με το γιο του, αγαπούσε το παιδί του αλλά όχι ως συμβολικός πατέρας, δεν είχε μια απάντηση στα ερωτήματα του μικρού για τη σεξουαλικότητα «από πού έρχονται τα παιδιά;», δηλαδή «εσύ τι ρόλο παίζεις στην όλη ιστορία για να δω τι είμαι κι εγώ;». Γνωρίζουμε πώς ο μικρός Χανς καταφεύγει στη φοβία ώστε να μπορέσει να τοποθετήσει εκεί ένα σημαίνον που θα το οριοθετήσει ως υποκείμενο, το σημαίνον «άλογο». Στο τέλος όμως αυτή η υποκατάσταση αποτυγχάνει αφού λέει στον πατέρα του πως εκείνος θα παντρευτεί μια μέρα τη μαμά του κι ο μπαμπάς του τη δική του μαμά.

Το παιδί λοιπόν, όπως και ο μικρός μας Χανς, κάποια στιγμή θα πρέπει να αφήσει το αντικείμενο απόλαυσής του, τη μητέρα, θα πρέπει να παραιτηθεί και από τη φαντασίωση ότι είναι ο φαλλός της μητέρας για να ξεφύγει από την δικιά της ανεξέλεγκτη απόλαυση. Για να γίνει αυτό, όπως είδαμε, θα πρέπει η επιθυμία της μητέρας να στραφεί προς κάτι ή κάποιον. Αυτό το κάτι ή ο κάποιος, η πατρική μεταφορά δηλαδή, θα πει στο παιδί πως πρέπει να πάει να ψαχτεί αλλού, κι έτσι το παιδί θα ενταχθεί προς τον κοινωνικό δεσμό, θα ψάξει αλλού το αντικείμενό του.

Ο Φρόϊντ μέσα από τη θεωρία του οιδιπόδειου θεώρησε πως ο Χανς έλυσε τον προβληματισμό του ευνουχισμού. Βλέπουμε όμως ότι σε αυτή την υπόθεση όπου ο λόγος της μητέρας λειτουργήσε ευνουχιστικά για το μικρό παιδί, δεν του πρόσφερε καμία λύση ως προς τη σεξουαλικότητά του. Εδώ διαφοροποιείται ο Λακάν από τον Φρόϊντ,

¹² Φρόϊντ Σ. (1905), “Τρεις μελέτες για τη θεωρία της σεξουαλικότητας”, Μετ. Λ. Αναγνώστου, Εκδ. ΕΠΙΚΟΥΡΟΣ 1991

όταν λέει πως η λειτουργία του πατέρα δεν σταματά στον ευνουχισμό. Ο πατέρας είναι αυτός που θα αναλάβει το θέμα της γενετήσιας απόλαυσης, γιατί αυτή η απόλαυση δεν αφορά τη μητέρα και το παιδί πια, αλλά τη σχέση μητέρας-πατέρα.

Η τρίτη στιγμή είναι εκείνη της εμφυλοποίησης (ή sexualisation κατά τον Λακάν), εκεί όπου γίνεται η επιλογή του φύλου. Έχουμε ήδη δει ότι υπάρχει η φαλλική απόλαυση της οποίας φορέας είναι το όνομα-του-πατρός, αλλά υπάρχει και η Άλλη απόλαυση. Στη στιγμή αυτή της εμφυλοποίησης, η απόλαυση θα εγγραφεί με ένα από τους ακόλουθους δύο τρόπους: είτε όλη η απόλαυση θα τοποθετηθεί στο φαλλικό σημαίνον, είτε θα τοποθετηθεί εκεί ένα μέρος αφήνοντας μια Άλλη απόλαυση, αυτή που αφορά στο πραγματικό, στο άλεκτο, εκτός σημαίνοντος.

Ο Λακάν μας λέει λοιπόν ότι δεν είναι το πέος ως όργανο που εμπλέκεται στην διαδικασία της εμφυλοποίησης αλλά το φαλλικό σημαίνον ως σημαίνον της έλλειψης, και η θέση που θα λάβει το κάθε υποκείμενο αφορά τη σχέση με αυτή την έλλειψη. Ο Λακάν, ενώ συμφωνεί με τον Φρόϊντ στη θεωρία της μερικής ενόρμησης, τη βαρύτητα του ευνουχισμού στην έμφυλη διαφοροποίηση, και την απουσία ενός γυναικειού συμβολικού ίχνους διαφοροποίησης στο ασυνείδητο, από την άλλη διευκρινίζει ότι δεν πρόκειται για ένα «έχειν ή δεν έχειν» αλλά για ένα «είναι και ένα έχειν»¹³, δηλαδή είναι ο φαλλός ή έχει τον φαλλό, και οι δύο θέσεις από τη μεριά της φαντασίωσης, διότι κανένας δεν τον έχει και κανένας δεν είναι, εξού και κανείς δεν έχει τη σιγουριά του φύλου στο τσεπάκι του.

Οι δύο αυτές θέσεις – είναι και έχειν - συνιστούν την θέση της απόλαυσης και δεν αντιστοιχούν στην ανατομία ενός άνδρα ή μίας γυναίκας, ακριβώς γιατί και οι δύο αναφέρονται στο φαλλικό σημαίνον (έχω το φαλλό, είμαι ο φαλλός), αλλά και επειδή μιλάμε για θέση, η οποία μπορεί για ένα αγόρι που ανατομικά έχει ένα πέος να είναι είτε ανδρική είτε γυναικεία, και για ένα κορίτσι που ανατομικά δεν έχει ένα πέος, να απολαμβάνει φαλλικά.

Η ΑΝΔΡΙΚΗ ΚΑΙ Η ΓΥΝΑΙΚΕΙΑ ΘΕΣΗ ΣΤΗ ΣΕΞΟΥΑΛΙΚΟΤΗΤΑ

Από τη μία λοιπόν είναι η ανδρική φαλλική απόλαυση που αφορά και τα δύο «φύλα», ή ακριβέστερα τις δύο θέσεις απόλαυσης, και από την άλλη υπάρχει και μια Άλλη απόλαυση η οποία δεν υπάγεται στο φαλλικό σημαίνον, είναι αποκλεισμένη από το συμβολικό, και εκτός της ασυνείδητης γνώσης του φαλλικού σημαίνοντος. Είναι η γυναικεία απόλαυση. Το ασυνείδητο δε γνωρίζει τίποτα γι αυτή την απόλαυση. Εν αντιθέσει με τη φαλλική απόλαυση που συνδέεται με το αντικείμενο, αυτή η απόλαυση δεν συλλαμβάνεται ούτε λογοποιείται. Είναι «πέραν του υποκειμένου» λέει ο Λακάν στο L'Etourdit. Δεν θέλει να έχει ούτε να είναι ο φαλλός.

Η πρώτη θέση ανήκει στο «όλος κάτω από το σημαίνον», στην ανδρική απόλαυση οπότε μιλάμε για ψυχαναγκαστική δομή, και η δεύτερη θέση ανήκει στη «μη-όλη κάτω από το σημαίνον» γυναικεία απόλαυση, κι εδώ αναδύεται η υστερική δομή. Η υστερική δομή είναι ένας συνδυασμός και των δύο. Γι αυτό λέει ο Λακάν πως η γυναίκα απολαμβάνει εις διπλούν. Βέβαια, και ένας άνδρας μπορεί να έχει πρόσβαση στην Άλλη απόλαυση – ένας υστερικός άνδρας – αλλά όχι με τον ίδιο τρόπο.

Οι προσπάθειες της μητέρας να εξηγήσει στην κόρη της πώς είναι να είναι κανείς γυναίκα, να είναι όμορφη, ευγενική, να ξέρει να μαγειρεύει, να ξεσκονίζει, να έχει αυτό το σώμα κι εκείνο το αξεσουάρ, είναι όλα μέρος της φαλλικής απόλαυσης, απευθύνονται στο φαλλικό «έχειν» από τη μεριά του «είμαι». Το ίδιο ισχύει και για τις φεμινίστριες, που καθόλου αδίκως κάποια στιγμή κατηγόρησαν τον Φρόϊντ. Ισχύει και για αυτές η φαλλική

¹³ Βλ. υποσημ. 2

απόλαυση διότι η ένστασή τους γίνεται από τη μεριά του αιτήματος και όχι της επιθυμίας, του αιτήματος του «να είναι», να είναι ίσες με τον άνδρα, ίσως και περισσότερο κάποιες φορές.

Για τον Λακάν οι ομοφυλόφιλη γυναίκα είναι και εκείνη που απαντά πιο εύκολα στο ερώτημα «τι είναι θηλυκότητα», δηλαδή τι είναι αυτή η Άλλη απόλαυση που δεν υπάγεται στη φαλλική λειτουργία. Πιο εύκολα, γιατί ανταγωνιζόμενη τον άνδρα έχει την πρόθεση να εκμαιεύσει τη θηλυκότητα από τη σύντροφό της. Βλέπουμε πώς ο Λακάν διαφοροποιείται πολύ από τον Φρόϊντ στο θέμα της γυναικείας σεξουαλικότητας, αφού στο «τι θέλει μια γυναίκα» εκεί που απαντά ο Φρόϊντ ότι θέλει το φαλλό, ο Λακάν απαντά «ούτε να έχει ούτε να είναι» αλλά θέλει την απόλαυση που δεν ανήκει κάτω από το φαλλικό σημαίνον.¹⁴

Η άλλη απόλαυση είναι α-σεξουαλική διότι δεν έχει να κάνει με το αντικείμενο ούτε με τη φαλλική απόλαυση. Δεν έχει να κάνει ούτε με τη σεξουαλική απόλαυση, γι αυτό ο Λακάν αναφέρεται στην Άλλη απόλαυση ως κάτι που θα μπορούσαν ίσως οι μυστικιστές να βιώσουν, οι ποιητές ή οι ευγενείς ιππότες που δεν φθάνουν ποτέ στο κρεβάτι με την καλή τους. Η Μήδεια είναι ένα άλλο ένα παράδειγμα αυτής της Άλλης απόλαυσης, της απόλυτης θηλυκότητας, όπως αναφέρει ο Λακάν στα Γραπτά¹⁵ του. Η Μήδεια, μέσα στο μίσος της για την εγκατάλειψη του άνδρα της εκδικείται τον Ιάσωνα σκοτώνοντας τα παιδιά του, δεν υπάρχει μεσολάβηση της συμβολικής τάξης, η γυναίκα, μέσα στην Άλλη απόλαυση, είναι που υπερισχύει σε αυτή την πράξη, και όχι η φαλλική μητέρα. Καταστρέφει συνειδητά ό,τι πιο πολύτιμο έχει ο άνδρας της, τα παιδιά του, που είναι και δικά της παιδιά σε μια act όπου κυριαρχεί η Άλλη απόλαυση.

Αν διαβάσουμε το μύθο του Τειρεσία θα δούμε ότι η απάντησή που δίνει στην Ήρα όταν τον ρωτά ποιά απόλαυση είναι μεγαλύτερη λέει πως η γυναίκα είναι αυτή που πραγματικά απολαμβάνει. Υπάρχει μια διπλή απόλαυση στη γυναίκα, η φαλλική και η «μη-όλη», όπου η τελευταία δεν ανήκει στο ασυνείδητο, και κλινικά δεν μπορεί να «ακουστεί» μέσα από τις ασυνείδητες διεργασίες. Αυτή η απόλαυση ακυρώνει τη φαλλική απόλαυση του οργασμού, δηλαδή του οργάνου, βρίσκεται πέραν της λέξης και του συμβολικού. Ο Λακάν μιλάει για τους μυστικιστές, άνδρες ή γυναίκες, οι οποίοι καταφέρνουν κατά κάποιο τρόπο να περιγράψουν την έκστασή τους, μιλώντας για ένα παρτενέρ στο πρόσωπο του Θεού. Μπορούμε να σκεφτούμε και πιο καθημερινές συναντήσεις στην κλινική με γυναίκες ή άνδρες όπου αυτή η Άλλη απόλαυση διαφαίνεται μέσα από τις εμπειρίες προδοσίας που υπέστησαν, στην «ψυχρή» γυναίκα που δεν έχει οργασμό, ή σε αυτούς ή αυτές που τα εγκαταλείπουν όλα για κυνηγήσουν ένα όνειρο, ένα έρωτα, ή ένα Θεό. Ο παρτενέρ της γυναικείας απόλαυσης δεν προσδιορίζεται, το βλέπουμε στην ποίηση, στη μουσική, στις διηγήσεις των περιστατικών όταν μιλάνε για μια μοναξιά που τους κάνει να αισθάνονται ονειρικά, ή ένα κενό το οποίο δεν βρίσκει διέξοδο στα σημαίνοντα, είναι μια φευγαλέα παρουσία. Δεν έχει σημασία στις περιγραφές των υποκειμένων, σημασία έχει η σχέση που βιώνεται μέσα σε μια τέτοια απόλαυση.

Αυτός ο Άλλος που είναι ο παρτενέρ στην γυναικεία απόλαυση δεν είναι ο ίδιος με τον Άλλο στην ψυχωσική δομή. Εκεί δεν υπάρχει ίχνος της φαλλικής απόλαυσης, είναι μια απόλαυση που κατακλύζει το υποκείμενο, ο Άλλος είναι ενοχλητικός, παρεμβατικός, απειλητικός, και χρησιμοποιεί το υποκείμενο ανάλογα με τα καπρίτσια του. Είναι μια απόλαυση αυτή της ψύχωσης όπου ο Άλλος εστιάζεται καθ'ολοκληρίαν στο σημαίνον «γυναίκα». Ας θυμηθούμε τον Σρέμπερ του Φρόϊντ.

ΨΥΧΩΣΗ

¹⁴ Λακάν Ζ. (1958), «Ecrits: The Signification of the Phallus», Trans. B. Fink, Εκδ. W.W. NORTON, 2006

¹⁵ Λακάν Ζ. (1958), Ecrits - «The Youth of Gide, or the Letter and Desire», Trans. B. Fink, W.W. NORTON, 2006

Τι γίνεται με τα υποκείμενα που αρνούνται να πληρώσουν το τίμημα της νεύρωσης, δηλαδή να προσδώσουν ένα προσδιορισμό στην απόλαυση και την επιθυμία της μητέρας, αποδεχόμενοι τον ευνουχισμό του Ονόματος-του-Πατρός; Τι συμβαίνει με αυτά τα υποκείμενα που είτε στην πρώτη είτε στη δεύτερη στιγμή της έμφυλης σεξουαλικότητας λένε «όχι»; Σήμερα, πιο πολύ από πριν, ακούμε την ομιλία των υπερασπιστών του τρίτου φύλου, ή ακόμη και του ά-φύλου. Συχνά μιλάνε για μια γυναίκα παγιδευμένη στο σώμα ενός άνδρα, ή και το αντίστροφο. Αυτό βέβαια μπορεί να το πει και ένας νευρωσικός αλλά εκεί υπάρχει πάντοτε ένα ερώτημα «τι είμαι: άνδρας ή γυναίκα;» ή «δεν αισθάνομαι και πολύ άνδρας» ή «αρκετά γυναίκα». Στην ψύχωση δεν υπάρχει ερώτημα αλλά βεβαιότητα, τόση ώστε υπερβαίνοντας το ερώτημα της απόλαυσης καταλήγει κανείς στην αλλαγή της ανατομίας, δηλαδή ο ευνουχισμός υπερβαίνει το συμβολικό και περνά στον ακρωτηριασμό.

Το ψυχωσικό υποκείμενο θέλει να διορθώσει το «λάθος» της φύσης με μια παρέμβαση στο πραγματικό όπου δεν υπάρχει καμία συμβολική διαμεσολάβηση. Σαφώς και ένας ομοφυλόφιλος άνδρας ή μια ομοφυλόφιλη γυναίκα μπορούν να επιλέξουν τον παρτενέρ τους ανάλογα απολαμβάνοντας από την ανδρική ή την γυναικεία θέση. Το ψυχωσικό υποκείμενο όμως θέλει το χειρουργικό νυστέρι να του δώσει ή να του αφαιρέσει ένα όργανο, κι όπως να ναι αυτό δεν είναι το ίδιο.

Το σημαίνον της πατρικής μεταφοράς απουσιάζει ώστε να αναζητήσει το ψυχωσικό υποκείμενο την απόλαυσή του σε ένα άνδρα ή σε μία γυναίκα. Αυτό που ακούμε στα υποκείμενα αυτά δεν είναι μια επιθυμία προς την σεξουαλική απόλαυση με τον άλλον αλλά ένα αίτημα – όχι ερώτημα - για το «είναι» που αφορά το όργανο και όχι το σημαίνον, αίτημα το οποίο εκφράζεται στο πεδίο της ληξιαρχικής ταυτότητας, υπόστασης, κλπ.

Δεν είναι όμως πάντοτε αυτή η «απάντηση» που δίνει ο ψυχωσικός στην απουσία του πατρικού σημαίνοντος. Ο Σρέμπερ είναι ένα παράδειγμα του “rousse-a-la-femme”¹⁶, μια διαδικασία θηλυκοποίησης στη ψύχωση, η οποία αφορά και άνδρες και γυναίκες. Εδώ το υποκείμενο ερμηνεύει την απόλαυση που εισβάλει και το κατακλύζει - από την οποία απουσιάζει μια συμβολική παρέμβαση - ως γυναικεία απόλαυση. Ο Σρέμπερ ήθελε να γεννήσει τα παιδιά του Θεού, ως η γυναίκα του Θεού. Βλέπουμε ξεκάθαρα στον Σρέμπερ πώς η ομιλία του νευρωσικού διαφέρει από τη ψύχωση. Ο νευρωσικός ονειρεύεται ίσως την ανδρολοχεία αλλά διερωτάται επί τούτου, ο ψυχωσικός κατά-βάλλεται και εισ-βάλλεται από τον Άλλον, την ανεξέλεγκτη και χωρίς όρια απόλαυση του Άλλου. Μία γυναίκα μπορεί να αναρωτιέται για την ανδρική απόλαυση, μπορεί να θέλει να κάνει και έρωτα σας άντρας, αλλά στη δομή της ψύχωσης η ένσταση στο «οικουμενικό σφάλμα» του κοινωνικού λόγου, μπορεί να την οδηγήσει στην απόκτηση του ανδρικού ανατομικού οργάνου όπου θα λατρεύεται ως Η γυναίκα, και ξέρουμε ότι αυτό το Η ως μία, μοναδική, δεν υπάρχει.

Όλα αυτά δεν αφορούν μόνο τη ψύχωση όμως. Ένα υποκείμενο που εκφράζει την επιθυμία να αλλάξει φύλο, που ντύνεται σαν γυναίκα ενώ είναι άνδρας, που έχει εθισμό ή είναι «ιδιοφυία», δεν είναι αυτόματα ένα ψυχωσικό υποκείμενο. Αυτό πρέπει να το τονίσουμε.

Το κάθε υποκείμενο στην ψυχανάλυση ξεδιπλώνει τη θέση του δια μέσω της ομιλίας, και είναι ακόμη ένα «κοινό σφάλμα» να θεωρούμε πως η τάδε ή η δείνα συμπεριφορά, εκείνη ή ετούτη η ομιλία δείχνουν προς μια συγκεκριμένη δομή – νευρωσική ή μη. Από τη στιγμή που γίνεται κάτι τέτοιο δεν υπάρχει ψυχανάλυση αλλά κάτι άλλο, οτιδήποτε άλλο εκτός από αυτό που λέμε ψυχανάλυση.

Αυτό που αφορά τη δική μας στιγμή εδώ είναι να δούμε πώς όταν ένα υποκείμενο στο ληξιαρχείο εγγράφεται ως άνδρας ή γυναίκα δε σημαίνει τίποτε άλλο παρά ακριβώς μια ανατομική διαφορά. Η θέση που θα πάρει το υποκείμενο στον ευνουχισμό – πράγμα που αφορά και τους άνδρες αλλά και τις γυναίκες - είναι αυτή η οποία καθορίζει την ανδρική ή τη γυναικεία απόλαυση.

¹⁶ Λακάν Ζ. (1972), “L’Etourdit”, Trans. C. Gallagher, Unpublished Translation